

KİMLİK, KÜLTÜR VE DEĞİŞİM SÜRECİNDE
OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE

KÜRTLER

ULUSLARARASI SEMPOZYUMU

6-8 EYLÜL 2012

BİNGÖL

*In the Context of Identity, Culture and Change From Ottomans to the
Present the Kurds International Symposium*

Di Pêvajoya Nasnamê, Çan û Guhertinê De Ji Osmanîyan Heta Îro Kurd

الأكراد من حيث الهوية والثقافة والتطور منذ العهد العثماني حتى اليوم

EDİTÖR

Doç. Dr. M. Cengiz YILDIZ

KATKIDA BULUNANLAR

Arş. Gör. Ahmet ALP

Arş. Gör. Fecri ARSLAN

Arş. Gör. Selman YEŞİL

Arş. Gör. Zahir ERTEKİN

Arş. Gör. Bedrettin BASUĞUY

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

2013

ŞEYH SAİT İSYANININ KÜRTLER AÇISINDAN ÖNEMİ

Hızır DİLEK*

Özet

Kurtuluş savaşının başarıya ulaşmasından sonra itilaf devletlerine karşı galip devlet statüsü ile masaya oturan Türkiye, istediklerinin büyük çoğunluğunu elde etmişti. Sınırlar konusunda Misak-ı Milli dışında kalan yerler için ise fiili mücadele başlamıştı. Azınlıklar konusunda ise tüm azınlıkların Türkiye vatandaşı olarak kabul edilmesi dış devletlerin Türkiye'nin iç işlerine müdahalesini engelleme maksadı gütmeydi.

1923 yılında cumhuriyetin ilanından sonra halifeliğin kaldırılması ve dönem itibariyle Atatürk'ün de vermiş olduğu bir demeçte Kürtler' in devletin çok çeşitli yerlerine yayıldığı için yer verilmek sitense devletin parçalanma demek olduğunu dile getirmiş; ancak Kürtlere haklar verileceğini söylemişti. Ancak bir kısım Kürtler de durumu şöyle yorumladıkları görülmekteydi; Türkler ile olan din bağımızın devletçe kaldırılması, Kürtlerin bu denli büyük bir isyana kalkışmalarına sebebiyet vermiştir.

Şeyh Said isyanının da dini ve milli motifleri bir arada işleyen tarihçilerin dönemin önemli olaylarını ele alırken dini açıdan halifeliğin kaldırılması; Halifeliğin kaldırılması, milli motiflerde ise iskân politikası, Kürtçenin yasaklanmasını ve yerel yöneticilerin Türk kökenli vatandaşlardan olmasını öne sürmektedirler. Özet olarak Şeyh Said isyanını dini içerikle savunurken kimi de milli özelliklerine göre yorumlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Said, Türkiye, Kürtler, Halifeliğin Kaldırılması.

Giriş

İsyan kelimesi sözlükte itaat etmeme, boyun eğmeme, ayaklanma, isyankârlık ve serkeşlik olarak geçmektedir¹. İnsan doğası gereği bir araya geldiği zaman ayaklanmaların olması, insanların birbirine boğun eğmemesinin yaratılıştan beri gelen fitrati bir özelliğidir. Çünkü fikir, kuvvet vs. nedenlerden dolayı bir kesim egemenlik altına alınmak istendiği zaman çatışmaların olması, kanların dökülmesi vakaadır. Şeyh Said isyanının da inceleyeceğimiz bu durum zorla benimsetilmek istenen bir fikrin

* İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeler ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

¹ Serdar Mutçalı *El Mu'cem el- Arabi el- Hadis*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995, s.574-575.

neticesinde çıkan bir isyan hareketidir. Anadolu da meydana gelen isyanların temeline bakıldığında isyanlar tek sebebe dayandırılmaya çalışılmıştır. Oysa tarihi olaylarda tekli sebep yetersizdir, çünkü isyanlar ekonomik, sosyal sebepler gibi birçok etkenden oluşurken en önemlisi de özgürlük için girişilmiş olanlardır².

Osmanlı Devleti çok uluslu bir devlettir. Fransız ihtilali ile birlikte devletin bünyesinde bulunan birçok millet XIX. Yüzyıl sonlarına kadar batının teşvik ve destekleriyle bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Osmanlı'daki XVIII. Yüzyıl Kürt İsyanlarına bakıldığında isyanların sebepleri yöneticilerin halkı iyi yönetememeleri, halkla bütünleşememeleri, kötü muamelelerdir. Buna rağmen Kürtler'in Osmanlı Devletine olan bağlılığı devam etmiştir. Bu bağlamda vereceğimiz şu misal Kürtler'in devlete bağlılığını göstermektedir. Osmanlı'nın bölgedeki önemli yöneticilerinden Bedirhan Bey, Süryanilerin bir isyan teşebbüsünü bertaraf etmiştir. Dünya harbinin devam ettiği zamanlarda doğu da çıkan Süryani ayaklanmasının (1915) bastırılması bölge halkının kendisi, yardımcıları ve önemli Beylerin desteğiyle olmuştur.

Milli mücadelede sırasında uygulanması uygun görülmeyen bir takım esasların-*tek millet, tek bayrak, tek dil...*- gibi politikalar ile Milli Mücadele sona erdikten sonra Türkiye halklarının "Türk " potası altında eritilmek istenmişti³. Osmanlıdaki din olgusu altındaki birleşmeden çıkılması ve kurulan yeni genç Türkiye Cumhuriyeti halifeliği kaldırdığı gün içte ve dışta tepkilerin doğurmuştur. Zamanlama açısından oluşan tepkiler, bir tesadüf değildi. Halifeliğin kaldırılmasından bir yıl sonra Şeyh Said⁴ isyanı patlak vermiştir ama isyanın silahlı mücadele safhası bir yıl sonradır. İsyanın öncesinde Şeyh Said'in Kürt liderlerinde bulunduğu bir istişareye gitmişti. Tüm bu olanlar dikkate alındığında Kürtlerin, Osmanlıya bağlılığında din etkili olmuştur.⁵

² Şeyh Said ayaklanması ile ilgili olarak çeşitli sebepler sayan "Le comte de Gobineau'nun dediğine üzerine Doğu, dar kafalı bu aşiret filozoflarının, bu serseri mucize sahiplerinin klasik toprağıdır. Bu seyyar sergerdeler gereğinden reaksiyonun an faal artistleri olmuşlardır. Bundan başka Kürt ayaklanmasının sebepleri arasında sefaletin de önemli rolü oldu. Osmanlı Hükümeti bu havalıyı medenileştirmek için hiç gayret göstermedi gibi, az da olsa yol ve okul inşası bakımından gösterdiği ihmal o bölgenin bütün yönleri ile ilkel kalmasına sebep oldu. Ermeni göçürmesi ve halk mübadelesi de eklenecek olursa, bu bölge halkının derin bir huzursuzluk ve faaliyetsizlik içinde bulunma nedenleri ortaya çıkar." Bkz: Yalçın Küçük, *Kürtler Üzerine Tezler*, Dönem Yayınları, İstanbul, 1990, s.292.

³ Diğer milletler ile olan bağlarını görmezden gelerek yeni Türk Alfabesinin kabulü, Güneş- dil teorisinin kabulü, Halkevlerinin kurulması ve Faaliyetleri.

⁴ 1865 yılında Palu ilçesinde doğdu. Nakşibendi tarikatının Şeyhi olan dedesi Ali Septi'nin beş oğlu vardı. XVIII. Yüzyıl sonlarında Septi köyünden, Diyarbakır yöresinde Palu'ya yerleşen Ali Septi, Şeyhlik görevlerini yerine getirmeye devam etti. Şeyh Said'in babası Mahmut, Ali Septi'nin ölümünden sonra Hıms'a yerleşti. Şeyh Said burada dini eğitim aldı. Bkz: Celile Celil, vd. *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, çev. M. Aras, Peri Yayınları, İstanbul, 1998.

⁵ Kürdistan'ın Osmanlı'ya katılmasında etkin rolü üstlenen Bitlisli'nin ve onun maiyetindeki halkın Sünni-Şafii- Osmanlı'ya göre çok dindar- olması Osmanlıya katılımını kolaylaştırmıştır.

1. Ayaklanmanın Nedeni ve İsyanın Başlaması

Bir milletin varlığı onu yok saymakla yok olunmaz. Milletler arası çıkarlar bazen bir toplumun yıllardır istediği bir devlet olarak yaşama isteğini körükler. Kürtlerin hayatta kalma mücadelesi kendilerini duyurması ile ilgili Lord Avebury* şunları dile getirmiştir:

“Bir halkın kültürel kimliği, politik statüsü ile belirlenir. Bütün diğer insan hakları kendi kaderini tayin hakkını ön görür; bu hak olmaksızın sadece kültürel özgürlük inkar edilmiş olunmakla kalınmaz, Birleşmiş Milletler Sivil ve Politik Haklar Sözleşmesi’nde yüceltilen öteki hakların bir çoğu da açık bir ısrarlı bir şekilde ihlal edilmiş olur(...) 70 yıldan fazla zaman önce, Başkan Woodrow Wilson, ünlü Ondört Nokta Programında, ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı konusundaki amaçlarını dile getirmişti. Bu programın özellikle 12. Maddesi, Osmanlı egemenliği altında yaşayan uluslara atıfta bulunuyordu ve Sevr Antlaşmasında bağımsız bir Kürt devleti Öngörüliyordu. Bu düzenlemeleri planlayan batılı uluslar, aslında Kürtler ile Ermenilerin kendi kaderlerini belirleme hakkından çok, Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanması ile ilgileniyordu. Ama bunların verdikleri sözleri tutmadıkları da bir gerçektir.”⁶

Birinci Dünya Savaşı sonrası ve Milli Mücadele hareketinde de çeşitli yerel kuvvetlerin varlığı devam etmiş ve bu süreç birlikte kazanılmıştır. Nitekim henüz topyekûn bir mücadele başlamadan önce de Atatürk bölge ile ilgili açıklamaları ileri de nasıl bir yol haritası izleneceğini bize gösteriyordu.

Atatürk 1 Mayıs 1920 tarihinde milleti oluşturan Müslüman halklar demecinde Kürtlerle ilgili şunu demiştir. Yüce meclisimiz oluşturan yalnız Türk değildir, yalnız Çerkez değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden oluşmuş İslam öğeleridir. Bundan dolayı, bu yüce heyetin temsil ettiği, hukukunu, hayatını, şeref ve şanını kurtarmak için karar verdiğimiz emeller, yalnız bir İslam unsuruna ait değildir. İslam unsurlarından oluşmuş bir kitleye aittir. Bunun böyle olduğunu hepimiz biliriz. Hep kabul ettiğimiz esaslardan biri ve belki birincisi olan, sınır meselesi tayin ve tespit edilirken, Milli sınırimız İskenderun’un güneyinden geçer, doğuya doğru uzanarak Musul’u Süleymaniye’yi, Kerkük’ü içine alır. İşte milli sınırimız Budur Dedik! Biz onları ayırmadık. Bundan dolayı koruması ve savunması

* Britanya Parlamentosu İnsan Hakları Grup Başkanı.

⁶ Paris Kürt Enstitüsü, *Uluslararası Paris Kürt Konferansı 14-15 Ekim 1989*, İstanbul, 1992, s. 9. ; 19.

yüzyıla kadar Osmanlı egemenliğindeki Kürt, Bulgar, Çerkez vs. milletler Osmanlı devleti bünyesinde varlıklarını sürdürmekteydi. Özel bir konumları; hatta bir devlet olma eğilimi taşıyan bir ulus oluşturma savını taşımadılar. Hatta Kürtler için devlet kuramayan bir ulus tanımı yapılır.

ile uğraştığımız millet doğal olarak bir öğeden ibaret değildir. Çeşitli İslami öğelerden oluşmuştur. Bu toplumu oluşturan her bir İslam öğesi, bizim kardeşimiz ve çıkarları tamamıyla ortak olarak vatandaşımızdır ve yine kabul ettiğimiz esasların ilk satırında bu çeşitli İslami unsurlar ki; vatandaşlar, birbirine karşı karşılıklı sevgi ile uyumludurlar ve birbirlerinin her türlü hukukuna daima uyumlu olduğunu tekrar ettik ve doğruladık ve hepimiz bugün içtenlikle kabul ettik. Bundan dolayı çıkarlarımız ortaktır. Kurtulmasına karar verdiğimiz birlik yalnız Türk, Çerkez değil hepsinden oluşmuş bir İslam öğesidir. Bunun böyle kabul edilmesini ve yanlış anlaşılmaya meydan verilmemesini istiyorum.⁷

Mustafa Kemal İzmit Basın toplantısında Kürtler'e özerklik çözümü sunmuş bundan altı ay önce de Büyük Millet Meclisi Hükümetince "*Kürdistan hakkında*" düzenlenen bir talimatı Büyük Millet Meclisi sıfatıyla El Cezire Cephesi Komutanlığına yollar. Bu talimatta Kürtler'in oturduğu bölgelerde ise hem iç siyasetimiz hem de dış siyasetimiz açısından adım adım mahalli bir idare kurulmasını gerekli bulunduğunu dile getirir. Ayrıca TBMM,10 Şubat 1922 günlü oturumunda Kürtler'e özerklik verilmesini kabul etmişti. Yasa önerisi 373 milletvekilinin oyuyla çoğunlukla benimsenmişti. 64 milletvekili ise karara karşı gelmişti.⁸

Bu durum yeni kurulan bir meclisin var-olan bu sorunu kendi içerisinde çözmeye gayret ettiğinin göstergesidir. Lozan ve daha sonraki uluslararası konferanslarda ise çözüme kavuşturulamayan bu mesele günümüzde de devam etmektedir.

Cumhuriyetin yaymaya çalıştığı fikir İslami çevrelerin ve Müslüman kesimin hoşnutsuzluğunu arttırmıştı. İslami çevrelerin yerleştirilmek istenen fikirlere karşı antipatisi ve pasif bir muhalefeti vardı. Ancak aktif olarak muhalefet yapanlarda az değildi. Şeyh Said İsyanı da aktif muhalefet içinde en etkili olanıdır. Ancak bu isyanı genel muhalefetten bağımsız ele almak, resmi ideolojinin iç politika da yansıtmaya çalıştığı gibi salt yöresel ve ulusal bir hareket saymak mümkün değildir. Bunun yerine genel İslami direnişin en etkin ve en önemli tezahürlerinden biridir.⁹

Şeyh Said İsyanını bazı yazarlar şöyle anlatır: Şeyh Said'in kardeşi ile olan bir konuşmasında kardeşi ona kendi güçlerinin az olduğu eğer biz bu isyana başvurursak namusumuzun ayaklar altına alınacağından bahseder devamında kendisi bu ülkeden gitmeyi teklif edince Şeyh Said şunu söyler:

"Bahaddin ben biliyorum biz bunlarla başa çıkamayız, bunlar güçlüdür, orduları çoktur; ama ben yarın mahşer yerinde Resul-u Ekrem'in huzurunda peygamberi ekber

⁷ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*,(haz.Ali Sevim-İzzet Öztoprak-M.Akif Tural),Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006,s.104-105

⁸ *Mustafa Kemal Eskişehir-İzmit Komuşmaları*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1993,s.11; ayrıca bkz.*TBMM Gizli Celse Zabıtları*,c.III,22 Temmuz 1922 Oturumu,s.555-565

⁹ Adem Karataş, *Şeyh Said*, Sena Basımevi, Konya, 1993, s. 84

benim sakalımdan tutar, Ey Said neden küfre kıyam etmedin derse ben ne cevap vereceğim(...)"¹⁰ Sözleriyle isyanın dini bir motife büründürmüştür.

İsyan¹¹ hareketinin başlayacağı dönemlerde, isyanın öncesi ve sonrası günümüzde de dile getirilen Kürtler'e özerklik verileceği ancak özerklik sözünün yerine getirmediği üzerinde durulmaktadır. İsyanın çıkmasında önemli etkisi bulunan Azadi cemiyeti için Van Bruinessen:

"Azadi cemiyetinin ilk kongresinin 1924'te gerçekleştiğini belirtir. Fakat Şubat 1925'teki Şeyh Said İsyanı'nın ve 3-4 Eylül 1924 akşamındaki Beytüşşebap ayaklanmasının planlanmasındaki etkili rolü nedeniyle kongrenin tam olarak ne zaman gerçekleştiğini saptamak önemlidir. 1924 Ağustos'un ilk yarısında bir Türk-Kürt kongresi olmuştu. Gerçekte kongre 1 Ağustos'ta Diyarbakır da açılmıştı. Diyarbakır kongre-sinde, Türk hükümeti, Kürtler'in altı talebini dikkate almaya ve bunları gerçekleştirmeye söz vermişti:

1. Kürtlerin çoğunlukta olduğu bölgelerde özel bir yönetim şekli kurulmalıydı,
2. Türk Hükümeti Kürtler'e kredi sağlayacaktı,
3. Hapisteki Kürtler için genel bir af ilan edilecekti,
4. Kürdistan'da beş yıllık bir dönem için zorunlu askerlik olmayacaktı,
5. Türk Hükümeti, Şeriat mahkemelerini yeniden kuracak ve ülke de toplanan bütün silahları geri dağıtacaktı,
6. Uygun görülmedikleri belirlenen bazı Türk Subay ve Memurları, Kürdistan'daki görevlerinden alınacaktı. Türkler'in bu talepleri gerçekleştirmelerine karşılık olarak, Kürtler Türk hükümetinin Musul sorununa ilişkin konumunu ve tutumunu destekleyeceklerdi."¹²

Kongre kararlarına göre bir mutabakat sağlanmış ancak bu kararlara sadık kalınmamıştı.

O dönemde isyanın yayıldığı alanların biri Musul, Türkiye Cumhuriyeti için önemli olduğu kadar İngilizler için de adeta bir can damarıydı. İngilizler, Güney Kürdistan'da kendilerine karşı gelişen Şeyh Mahmut hareketini bastırmaya çalışırken, diğer yandan da Türkiye'yi Musul'a ilişkin isteklerinden vazgeçirmek için manevralar yapmaktaydı. Türkiye Cumhuriyeti bir yandan sınıra asker yığarken, diğer

¹⁰ Adem Karataş, *Şeyh Said*, s.9.

¹¹ Resmi tarihin, geçmiş Kürt ayaklanmalarını genellikle "isyan" olarak adlandırması Kürt ulusal hareket safhalarında, bu terime karşı belli hassasiyetler yaratmıştır, yaratmaktadır. Türkçe de "isyan, ayaklanma, başkaldırı" aynı anlamda kullanabilmesinden dolayı Kürt safhalarında "başkaldırı" olarak nitelendirilmektedir. Bkz: Cemil Gündoğan, *1924 Beytüşşebap İsyanı ve Şeyh Said Ayaklanmasına Etkileri*, Komal Basın Yayın Dağıtım, İstanbul,1994, s.15.

¹² Robert Olson, *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı*, çev. Bülent Peker- Nevzat Kıraç, Özge Yayınları, Ankara, 1992,s.79.

yandan da Güney Kürdistan'daki Kürtleri İngilizlere karşı kıskırtmaya çalışıyordu. Artık yakın bir zaman da meydana gelmesi düşünülen uluslararası görüşmeleri, devletler kendi lehlerine çevirmek için harekete geçiyor ve buna mukabil çatışmalar yoğunlaşıyordu.¹³

Diyarbakır'daki Türk- Kürt kongresinin bitmesinden tam bir ay sonra, toplam 500 kişiye varan Kürt subay ve askerleri, Beytüşşebap da ayaklandılar.¹⁴ Ayaklanma, İhsan Nuri ve subay arkadaşları tarafından Bitlis'te Azadi'nin önde gelen üyelerinden ve önceden Türkiye Millet Meclisi'nin bir üyesi olan Yusuf Ziya'nın¹⁵ emirleri üzerine başlatılmıştı. Musul'a kaçan Kürt subaylarına göre bu isyanın Kürtler üzerindeki baskıyı artırma ve Irak'taki İngiliz gücüne karşı daha iyi bir konum almaya yönelik Türk planlarını bozmak için yapılmıştı. Bu planları gerçekleştirmek için Türkler'in yedi ana hedefi vardı:

1. Zaten güçlü olan konumlarını kar düşmeden önce takviyelendirmek,
2. Geçici cephanelikler, depolar, vs. kurmak,
3. Yolların inşasına başlamak¹⁶,
4. Musul düzlüğünün kenarındaki tepeler üzerindeki kontrollerini pekiştirmek için Irak'taki bir Kürt lideri olan Şeyh Mahmut ile temas kurabilecek Kürt aşiretiyle görünüşte tarafsızlık oluşturmak,
5. Bundan sonra Musul'u tehdit edebilmeleri için iyi bir konumda olacakları Kerkük ve Süleymaniye'yi işgal etmek,

¹³ Cemil Gündoğan, *1924 Beytüşşebap İsyanı ve Şeyh Said Ayaklanmasına Etkileri*, s. 105-106.

¹⁴ Memleket güvenliğini sağlamak amacı ile vaki bir ayaklanmanın bastırılmasını için uğraşılırken, tenkile yapacak kıtalarda çıkan üzücü olaylar komutanlıklara ayrıca meşgul etmekte idi. 4 Eylül 1924'te Genel Kurmay'a gelen raporda, Beytüşşebap grubundan 18. Alay 1. Bölük Teğmeni Vanlı Hurşit'in 76 mevcutlu grubu ile ve bir süre sonra Yüzbaşı İhsan'ın yönetiminde Teğmen Rasim ve Teğmen Tefvik ile birlikte 275 mevcutlu grubun üzerinde 10 otomatik, 380 tüfek olduğu halde ve Garhan ambarlarından 800 kilo buğday almak suretiyle bilinmeyen bir istikamete firar ettikleri bildiriliyor. Kolorduca yapılan tahkikatta, bu dört subay, erler arasında propaganda yapmadan aralarında verdikleri karar neticesinde askere emir vermek suretiyle firar ettikleri anlaşıldı. Yalnız tugay, alay ve tabur komutanları isteselerdi bu durumu önleyebilirlerdi. Zira erlerin kıtalarını terk ettikleri gördükleri halde müdahale edilmişlerdi. Oysa bu komutanların o durumda komutanlık yetkilerini kullanmaları gerekirdi. Bu sebeple Kolorduca divan-ı harbe verilmeleri kararlaştırıldı. Bkz: Yalçın Küçük, *Kürtler Üzerine Tezler*, s.287.

¹⁵ Yusuf Ziya Kürt olduğu bilinen bir milletvekilidir ve Kürt fikrini takip ederdi. Fakat Meclis'te ona meydan verilmemiştir. Meclis'te Kürtçülük yamak demek vatani parçalamak demek olduğundan engellenmişti. Bkz: Selman İlkan- Faruk İlkan, *Ankara İstiklal Mahkemesi*, Simurg Yayınları, İstanbul, 2005, s.627.

¹⁶ Şeyh Said isyanı ve diğer isyanlarda doğu bölgelerinde demiryollarının olmaması, yolların yapılmaması neticesinde isyanlar hemen bastırılmamış. Netice itibariyle isyan bittikten sonra ülkenin demiryolları ve karayolları politikası hız kazanmıştır.

6. İngilizler'e karşı isyan başlatmak için Kürt aşiretleri Kuzeyden Irak'taki güney aşiretleri yerine nakletmek üzere hazırlık yapmak,

7. Musul görüşmelerinin sonucunu beklemek üzere Kerkük ve Süleymaniye de üslenmek ve mevcudiyetleri sayesinde Milletler Cemiyeti'nin kendileri lehine karar almalarını sağlamak."¹⁷

Kürtlere göre Türkiye Cumhuriyeti bu yolla Kürtlerin bağımsızlık kazanma ve baskıdan kurtulmaya yönelik umutlarını söndürmek istiyordu.

Silahların erken patladığı bir dönemde isyanın ortaya çıkması artık muhtemeldi. İsyancılara göre bir an önce toplanıp bir karara varılması gerekirdi fakat isyan beklenenden de erken başlamıştı.¹⁸ Peki, silahlar neden erken patladı? Behçet Cemal

“ Kürt İstiklal Komitesine dâhil eski milletvekili Yusuf Ziya, Musa ve Giranlı Halit ile arkadaşları, 1924 de meydana gelen isyan münasebetiyle tevkif ve mahkûm edilmişlerdi. Bitlis'te kurulan harp divanı bunların muhakeme ederken, Şeyh Said'in de şahitliğine ihtiyaç hâsıl olmuş ve Şeyh, Bitlis'e, Harp divanına çağrılmıştı. Said bu davetten kuşkulandı(...) yaşlı ve hasta olduğunu ileri sürerek ifadesinin istinabe yol ile alınmasını istedi. Harp Divanı bunu da kabul etti. Said'in ifadesi Hıms'ta alındı.”¹⁹

Şerafettin Turan bununla ilgili şunları söylemiştir: Şeyh Said isyanın iki yıldan beridir beklenen bir olaydı. 1922'den sonra basına yansıyan haberlerden ve tartışmalardan Kürt ve Kürdistan sorununun iç içe olduğu anlaşılmaktaydı. İzmit'te bir basın toplantısında Ahmet Emin Bey, Mustafa Kemal konuşurken araya girer der ki Kürt sorununa değinmişsiniz. Kürt sorunu nedir? Bir iç sorun olarak değinirseniz çok iyi olur. Mustafa Kemal:

“Kürt sorunu bizim yani Türklerin menfaatine olarak da kesinlikle söz konusu olamaz. Çünkü bildiğiniz gibi bizim milli sınırlarımız içinde bulunan Kürt unsurlar öylesine yerleşmişlerdir ki, pek sınırlı yerlerde yoğun durumdadırlar. Fakat yoğunluklarını kaybede ede ve Türk unsurların içine gire gire öyle sınır olmuştur ki, kürtlük adına bir sınır çizmek istesek, Türklüğü ve Türkiye'yi mahvetmek gerekir. Sözgelisi Erzurum'a kadar giden, Erzincan'a, Sivas'a kadar giden, Harput'a kadar giden bir sınır aramak gerekir. Ve hatta Konya çöllerindeki Kürt aşiretlerini de gözden uzak tutmamak gerekir. Dolayısıyla başlı başına bir Kürtlük tasarlamaktansa, bizim Anayasa gereğince zaten bir tür özerklik oluşacaktır. O halde hangi ilin halkı Kürt ise

¹⁷ Robert Olson, *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı*, s.80-8.

¹⁸ Henri J.Barkey and Graham E. Fuller, *Turkey's Kurdish Question*, Rowman & Littlefield Publishers, Cumnor Hill, 1998, s.10.

¹⁹ Behçet Cemal, *Şeyh Said İsyanı*, Sel Yayınları, İstanbul, 1995,s.22-23;Şeyh Said'in korkusu Yusuf Ziya ve arkadaşlarının tevkif edilmesi neticesinde tehlike ile karşılaşmış olması Halep ve İstanbul'daki karşı ihtilal şeflerini de korkutmuş ve isyana hemen başlamak kararına sevk etmiş olmalı. Ayrıca bakınız: Behçet Cemal, *Şeyh Said İsyanı*, s.22-23.

onlar kendi kendilerini özerk olarak idare edeceklerdir. Bundan başka Türkiye'nin halkı söz konusu olurken, onları da birlikte ifade etmek gerekir.”²⁰

Mustafa Kemal bu açıklamaları dönemin geçerli yasasına göre yapmıştı. Ancak Şeyh Said İsyanı baş göstermesinin akabinde mecliste doğu bölgelerini kapsayan bir sıkıyönetim ilan edilmişti. Bu sıkıyönetim ileri ki yıllarda bölgede baskıların devam edeceğine işaret etti.²¹

Şeyh Said isyanı çıktıktan sonra Fethi Bey sıkıyönetim gerekçesini 25 Şubat 1925 günlü oturumda açıklarken sıkıyönetimin gerekçesini şöyle anlatır:

“(…) Bu isyan hareketi ne gibi sebeplerden çıkmıştır ve saf halk nasıl aldatılarak Türk Cumhuriyeti'nin silahlı güçlerine karşı ayaklandırılmıştır. Elde edilen belgeye ve öldürülen ayaklanmacıların üzerinden çıkan mektuba göre, sözüm ona, Türkiye Cumhuriyeti hükümeti, o yörede 800 kişinin öldürülmesine emir vermiş, öldürülecekler arasında Şeyh Said de varmış!. Bu bilgiye para karşılığında elde etmiş ve bundan kurtulmak için zaten gizli olan, düzenlenen ayaklanmayı şimdi yapmaya mecburum. Bu ayaklanmanın amacı da şeriatı sağlamaktır, diyormuş. Diğer bir belgede, alınan raporlardan birinde deniyor ki, hadise padişahlık, halifelik, şeriat, Abdülhamid'in oğullarından birinin saltanatını sağlamak gibi bir gerici propaganda örtüsü altında Kürtçülüktür ve umumi olarak kabul edilebilir. 1300 yıldan bu yana olgunlaşan İslam dini mahvolmuştur ya da mahvolmaktadır. İslam'a yeniden dönme görevi de Şeyh Said'e verilmiştir. Kendisine bir mehdi süsü verdiği de diğer belgelerden anlaşılıyor. Şeyh Said, zavallı halkı en can alıcı noktadan yakalamış ve böylece memleketin başına bir sorun çıkmıştır.”²²

İsyanın gerekçesi dönemin hükümetine göre İslam adı altında “Kürtçülük” olduğunu savunulmaktaydı.

İsmet İnönü şartlar değişip aradan uzun yıllar geçince Doğu İsyanını şöyle tanımlamıştır:

“(…) Doğu İsyanı tam bir irticai idi. Hakiki bir irtica idi. O zamanın ki ortam memleketin siyasi hayatı karışıktı.(…) Memleketin yeni bir siyasi rejime girmesi ve bu siyasi rejimin üzerinde memleketin bunu kabul etmemiş olduğu şüphesini, ümidini veren geniş bir münakaşa ve propaganda hayatının tesiri... Şark isyanı bunun neticesi olarak çıkmıştı.”²³

²⁰ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, 3/1Bölüm*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1995, s.109; Mehmet Pamak, “Kürt Sorununun İslami Bakış Açısıyla Tahlil”, Kürt Sorunu ve Müslümanlar, İstanbul 2006,s.49; ayrıca bkz. Yeryüzü Dergisi, 15 Nisan 1922,s.17.

²¹ Henri J.Barkey and Graham E. Fuller, *Turkey's Kurdish Question*, s.11.

²² Bilal N. Şimşir, *Kürtçülük II*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009, s.240-241; Uğur Mumcu, *Kürt- İslam Ayaklanması*, Tekin Yayınevi, Ankara, 1991, s.73-74

²³ Abdi İpekçi, *İnönü Atatürk'ü anlatıyor*, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2004,s.22; Murat Turan, *CHP'nin Doğu'da Teşkilatlanması(1923-1950)*, Libra Kitapevi, İstanbul, 2011,s. 89

İnönü'ye göre de isyan bir irtica isyanıydı.

2. İsyanın Gelişimi

Şeyh Said İsyanı baş gösterdiğinde, isyan dönemin gazeteleri ve kulislerinde doğu da cereyan eden bir “eşkıyalık olayı” olarak tanımlanır. Olay ikinci sayfa haberi olarak verilmiş pek fazla önemsenmemiştir. Şeyh Said İsyanı şu şekilde anlatılmıştır:

“13 Şubat'ta, Ergani'nin Piran köyünde, o civara gelen Şeyh Said ile adamları ve köydeki jandarma müfrezesi arasında bir çatışma olmuştu. Eşkriya, telefon ve telgraf hatlarını tahrip etmişti. Yetişen kuvvetler karşısında Şeyh Said ve avanesi kaçmışlardı. Telefon ve telgraf hatları tamir edilmişti. Firarda olan eşkıyanın takip edilip yakalanması için gerekli emirler verilmişti.”²⁴

Olay bu şekilde basına yansımış, ülke de korkulması gereken bir vakanın olmadığı bu tarz eşkıyalık vakaların çok olduğu jandarmanın bunun üstesinden geleceği bildirilmiş. Lakin gazetenin 18 Şubattaki sayısında bu sefer olay daha ehemmiyetli bulunmuş olmalı ki gazetenin haberi şudur:

“ Bilgiye göre Şeyh Said'in mahiyetinde 150 atlı vardı. “asiler” Genç ilindeydiler ve kaçıyorlardı. Asileri takip etmekte olan jandarma kuvvetlerinin birkaç gün içinde bu hainlerin layık oldukları cezayı alacakları tabidir. Tahakkuk ettiğine nazaran Şeyh Said ve maiyeti İngilizlerden teşvik ve muavenet aldığı görülmektedir.”²⁵

Türk basını ve devlet idarecileri Kürt isyan hareketini öz hareketlerden oluşan bir isyan olduğunu kabul etmek ve buna göre çözüm üretmek yerine daha farklı olan bir yöneme girişmişti. İsyanın İngiliz desteği olduğunu iddia edilerek yerel ve ulusal medya dile getirilmiştir. Böylece yapılması düşünülen müdahalelere bir meşru zemin hazırlanmak istenmiştir.

İsyan nasıl başlamıştır? Şeyh Said aylardır halkı arasında silahlı, silahsız kalabalık bir şeyh ve mürit kafilesiyle isyan sahasında dolaşmakta idi. Piran köyüne giderek bu köyde oturan kardeşi Abdürrahim'in evine misafir olmuştu. Bazı asker kaçakları ile suçluları yakalamak üzere arayan jandarma müfrezesi de aynı günde Piran köyünde bulunmaktaydı. 11 Şubat 1341(1925) Çarşamba günü Piran köyünde jandarmalar ile köylü arasında iki jandarmanın yaralanması ile neticelenen bir olay vuku bulmuştu. Daha sonra yakalanan Şeyh Said de bu konuyu doğrulamaktaydı. Bu vesile ile kaçakların firarını sağladığı bildirilmekteydi.²⁶

Şeyh Said ve arkadaşları öncülüğünde ayaklanan 10 bin insan, 14 Şubat günü Genç şehrini bütünüyle ele geçirmişti. Vali ve Türk memurlar tutsak alındı. Modan aşireti reisi Faki Hasan, Genç şehrinin yeni valisi olarak tayin edilmişti. O dönemde

²⁴ Metin Toker, *Şeyh Said ve İsyanı*, Akis Yayınları, Ankara, 1968, s. 13; Bilal N. Şimşir, *Kürtçülük II*, s.239

²⁵ Metin Toker, *Şeyh Said ve İsyanı s.1.*

²⁶ Mehmet Bayrak, *Kürtler ve Ulusal- Demokratik Mücadeleleri*, Özge Yayınları, Ankara, 1993, s.255-257

Şeyh Said'in imzasıyla olağanüstü bir yasa²⁷ çıkartıldı. Ayaklanmacılar bununla birlikte bir çağrı da yayınladılar. Ağır menfur öşür vergisinin ortadan kaldırıldığını ilan ettiler. Ayaklanmacılara besin maddesi temin etmeye çağrıldı. Ayaklanma kısa sürede doğu da 14 vilayete yayıldı. Bu ayaklanmanın ilk döneminin başarılı geçmesinde birçok etken vardı. Ayaklanmacılara kolaylık sağlayan ve hükümete askeri müdahalede zorluk çıkaran, bölgenin engebeli niteliği bunlardan biriydi. Ayaklanmacılar tarafından ele geçirilen yerlerde bulunan etnik diğer unsurların yardımı da mevcuttur. Bütün bunlar ilk aşamada ayaklanma hareketinin başarı seyrinde etkin rol oynadı.²⁸

Bu dönemde isyanın başarıları arasında Genç ili merkezi Darahini Şeyh Said kuvvetlerinin eline geçmişti. Şeyh Said, Ziraat Bankası ve Mal Sandığı'na girmiş ve kasalardaki paraları Yusuf Ağa'nın evine taşıtmıştı.²⁹

İsyanın yayıldığı alanlardan olan Palu'nun alınmasından sonra Elazığ'ın yolu açılmıştı.³⁰ 21 Şubat'ta 14. Süvari Alayı Hani de, 11. Süvari Alayı Cüzi de pusuya düşürülüp esir alındıktan sonra Şeyh Said'in ilerlemesi büsbütün artmıştı. İsyancılar şöyle bir teşkilat kurmuşlardı:

“1. Asilerin başkumandanı Şeyh Sait'tir., Şeyh Sait kuvvetlerini Telalu'da toplayacak, Diyarbakır'a hücum edecektir.

2. Asilerden İzzet'in komutasındaki kuvvetler önce Lice'yi alacaklar sonra Şeyh Sait emrindeki birliklere katılacaklardır.

3. Şeyh Said'in muavini, Genç'te bulunan Fakih Hasan'dır.

4. Varto bölgesindeki harekâtı Şeyh Abdullah, Kiği-Çapakçur bölgesindeki harekâtı Şeyh Hasan, Palu bölgesindeki harekâtı Şeyh Şerif idare edeceklerdir.

5. Propaganda ve adam toplama işlerini Çanlı Şeyh İbrahim yapacaktır.”³¹

Planda da görüldüğü gibi Şeyh Said isyan bölgesinde uzun süre dolaşmıştı. İsyan planı önceden nasıl olacağı planlanmıştı.³²

²⁷ Yasaya göre Genç şehri, Kürdistan'ın geçici başkenti ilan edildi, her Kürt inanç uğruna mücadele veren kişi oldu, laik ve dini iktidarın bütünü Şeyh Said'in eline geçti. Toplanan vergiler ve tutsak alınanlar Genç şehrine gönderilmeye başlandı. Bkz: Celile Celil, *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, s.152.

²⁸ Celile Celil, *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi* s.152-15.

²⁹ Uğur Mumcu, *Kürt- İslam Ayaklanması*, s.69.

³⁰ Elazığ'ın düşmesi Kürt kuvvetlerin eline geçmesi Mustafa Kemal Şu telgrafi çekmiştir: “(...) gereken emirleri alacaksınız ben de size hatıra olarak iki noktayı bildireyim: Asiler ciddi muharebe ve çarpışma sonucunda değil, mensuplarının ve müritlerinin çağrısına uymak suretiyle ve bunların kendilerine katılması ile Elazığ'a kadar gelebilmişlerdir silahlı kuvvetleriniz arasında sizin yerli dediğiniz ülküstüz erlerin bulunuşu sizi şimdi bulunduğunuz yere ve duruma gelmeye zorlamıştır. (...) Malatya halkı cumhuriyete sadık ve irtica düşmanıdır. Bu bilinmektedir. Bu değerli unsurlardan büyük ölçü de faydalanma olanağı elde ediniz.” ,Bkz: Yalçın Küçük, *Kürtler Üzerine Tezler*, s. 288

³¹ Metin Toker, *Şeyh Said ve İsyanı*, s.41.

Hükümet askerleri Mart ayı sonlarında ayaklanma bölgesine karşı kuzeyden, güneyden ve güneydoğudan aynı anda ilerlemeye hazırды. Türk askerleri Kemalettin Sami Paşa komutasındaydı. Kemalettin Sami Paşa'nın yaptığı bir açıklamaya göre, Kürt sorunu konusunda, hükümetin önünde duran üç temel görev vardı. Bunlar şöyleydi:

1. Ayaklanmanın kanlı ve acımasızca bastırılması. Bu amaçla 1925 yılının Nisan ayının ilk günlerinde, 7,8. ve 9. Kolordulardan birliklerin, ayrıca 5. ve 3. Kolordulardan birer tümenin katılımıyla taarruza geçilmesi planlanmıştı.

2. Ayaklanmaya katılıp katılmamalarına bakılmaksızın bütün Kürtlerin silahsızlandırılması.

3. Hiçbir yerde çoğunluk oluşturmamaları için Kürtlerin, ülkenin değişik bölgelerine iskân ve ayrıca Kürt bölgelerine Türklerin yerleştirilmesi.”³³

İsyanın bölgeye yayılması sonrasında Şeyh Said'in yakalanması için ödül koyulmuştur. Ceza Ordu Komutanlığı'nın Nisan ayı başlarında yayınlanan bir bildiriye göre ödül verilecekti. Bu bildiriye göre ödül şöyleydi:

“Şeyh Said'i yakalayana 1.000 altın lira(8.000 kâğıt lira), Şeyh Said'i ölü olarak ilgililere teslim edene ise 700 altın lira tutarında ödül verileceği vaadinde bulundu. Bundan başka, Şeyh Said'i diri veya ölü olarak yetkililere teslim eden kişiler, eğer Şeyh Said'in taraftarıysa, bunların cezalandırılmayacağı, tersine ödüllendirileceği de vaat edildi.”³⁴

Bu bildiriyle ayaklanmayı başsız bırakma, rüşvet dağıtmaya kadar bütün önlemlerden faydalanmaya gidilmiştir. Nisan ayının ortalarında ayaklanmacıların başlıca güçleri, Genç vadisinde kuşatıldı ve bozguna uğratıldı. Ayaklanma yöneticileri, Cibranlı Kasım'ın ihaneti sonucunda Murt Çayı köprüsü üzerinde yakalandı. Böylece Şeyh Said, Şeyh Abdullah, Şeyh Ali, Şeyh Galip, Reşit Ağa, Mehmet Ağa, Timur Ağa ve ayrıca 26 ayaklanmacı grupları Şerafettin Dağının ardına sığındılar. Bu ayaklanmacı grupları da burada kuşatıldı ve dağıtıldı.³⁵

Bu şekilde uzun bir süre devleti uğraştıran Şeyh Said yakalandı. Bu olaydan sonra isyan ile bağlantısı olan kesimlerin araştırılmasına başlanmıştı. Dönemin hükümeti Şeyh Said'i yakaladıktan sonra olayların çıkışı, gelişimini Nakşibendi Tarikatı ile

³² Şeyh Said bu konu ile ilgili olarak savunmasında “Hayır. Kim söylemiş ise yalan. Benim ne muharebem var, ne de tasavvur vardı. Kimseyle görüşmedim. İki sene önce Cibranlı Halit Bey'le görüşmüşsün sorusu üzerine: Ticaret için her sene Erzurum'a giderdik. Halit Bey'i tanırdım. Görüştük...” şeklinde ifadesinde iddiaları ret eder. Bkz: Ahmet Süreyya Örguevren, *Şeyh Said İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi*, Temel Yayınları, İstanbul, 2002, s. 249.

³³ Celile Celil, *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, s.157.

³⁴ Celile Celil, *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, s.157.

³⁵ Celile Celil, *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, s.157-158.

ilişkisini bilmekteydi. Devlet bu kurumu neden kapatmadı? Bu soruya Tempo Dergisi ile mülakatı olan İsmail Beşikçi şöyle anlatır:

“Kanımca temel sorun Kürt sorunu. Bu kurumun yaşaması isteniyor. Çünkü bu kurumlar çözüldüğünde, demokratikleşme sürecine girildiğinde, bölgedeki insanlar kimliklerinin daha çabuk farkına varıyor ve yeni haklar talep etmeye başlar (...) Şeyhlik, Kürdistan’da olması muhtemel bir hareketi İslam enternasyonalizmi içinde eritme gücüne sahip olduğu için, resmi ideoloji bakımından önemli bir kurum. Bunun için de varlığını sürdürebiliyor.”³⁶

Şeklinde fikirlerini söyleyerek dinin bölge halkı için önemli olduğunu, kimliklerini unutmamasında katkısının şüphe götürmediğini dile getirmekte.

Kürt cephesinden bakıldığında ayaklanmanın bastırılmasından sonra savunmasız Kürtlere karşı acımasız bir katliam başlatıldığı iddia edilmekteydi. Türk askerleri köyleri yağmalıyor ve yakıp yıkıyor, yaşlı, kadın ve çocukları öldürüyorlardı. Yabancı gözlemciler ise, isyan sonrasını şöyle dile getiriyorlar:

“Erkekler işkenceden geçirilip öldürüldü, köyler yakıldı, ovalar ateşe verildi kadın ve çocuklar kaçırılarak öldürüldü. Türkler, Kürtlerden oç alırken, gaddarlığa ve kana susamışlığı bakımından, Türklerin Sultan yönetimi döneminde Yunanlılara, Ermenilere, Bulgarlara... karşı gerçekleştirdiği kırimdan hiç de geri kalmayan bir katliam uyguladılar. Kürtler, askeri bir suretle mahkemelerin kararı üzerine asılıyor, sürgüne gönderiliyor ve hapse atılıyorlardı.”³⁷

İsyanın bastırılmasında göz önünde bulundurulmuş üç husustan üçüncü maddesine binaen Kürtlerin tekrardan isyan edebileceği göz önünde bulundurularak birçok Kürt ailesinin yeri değiştirilirmiş ve daha ziyade batı bölgelerine iskan ettirilmiştir. Daha sonraki yıllarda doğu da devam eden Kürt isyanlarına rastlanılacaktır.

Şeyh Said isyanı dönemin gazetelerinde isyanın sadece dini içerikli olmadığı çünkü isyana katılanlardan hem din için hizmet edenler olduğu gibi hem de siyasi amaçları olanların olduğu dile getirilmiştir. Şeyh Said verdiği ifadelerde kendisinin de isyanın içinde olduğu siyaset için değil din için mücadele ettiğini dile getirmiştir.³⁸

İsyanın gelişimi ve bastırılması sonrasında Şeyh Said idam edilmişti. Şeyh Said’in mezarının nerede olduğu bilinmemesi, mezarına ne yapıldığı bilinmemektedir. Günümüz bazı Kürt kesimlerince Şeyh Said’i bir din âlimi, bir Kürt uleması olarak görülmüştür. Kendisini bir isyancı olarak görmemekte aksine Ehmede Xanî’nin düşüncesine bağlı bir zat olarak lanse edilmektedir.

³⁶ İsmail Beşikçi, *Kendini Keşfeden Ulus Kürtler*, Yurt Kitap Yayınları, İstanbul, 1993, s.34

³⁷ Celile Celil, *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, s.163

³⁸ Dönemin gazetelerinden aktaran: Murat Deniz, *Türk Basınında Şeyh Said İsyanı*, Elazığ, 2007, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, s.4.

3. Tavriri Sükûn Kanunu (4 Mart 1925)

Namı diğeri adıyla “susukunluk yasanı” olarak bilinen kanunun Fethi Okyar Hükümetinin istifa etmesinden sonra kurulan İsmet Paşa Hükümetinin programın okunmasında ve güvenoyu almasından sonra çıkarılan bu kanun 3 maddelik olup maddeleri şöyledir:

“Madde 1. irtica ve isyan memleketin içtimai nizamıyla huzur ve sükûneti ve emniyeti ve asayişini ihlale bais (sebeup olan) bilimüm teşkilat ve tahrikât(kışkırtmalar) ve teşvikat(teşvik eden) ve teşebbüsât (teşebbüs eden) ve neşriyatı, hükümet, reisi cumhurun tasdiki ile resen ve idareten mene mezundur. İş bu efal erbabına(böyle davrananları) hükümet İstiklal Mahkemesine tevdi edebilir.”³⁹

Madde 2. de “iş bu kanun neşriyatından itibaren iki sene müddetle meriyulicradır.

Madde 3. İş bu kanunun tatbikine İcra Vekilleri Heyeti memurdur.”⁴⁰

Meclisteki muhalefete rağmen 122 kabul oyuna rağmen 22 ret oyuyla meclisten geçti.⁴¹

Meclisteki görüşmelerde bazı milletvekilleri bu çıkarılacak olan yasanın Teşkilat-ı Esasiye kanununa aykırı olduğunu dile getirmişti. Ancak Cumhuriyet Hükümeti bunu gözardı edip yoğun bir muhalefete rağmen kanunu meclisten geçirmişti.⁴²

İsyân öncesi Genel Kurmay başkanlığının yayınladığı bildiri neticesinde bölge halkı uyarı uyarılarak isyana katılmaktan vazgeçirilmişti. Genel Kurmay başkanlığı yayınladığı bildiride:

“Harekâta katılacak birliklerimizin hazırlıkları tamamlanmıştır. Birkaç güne kadar tedip harekâtı yalnız asiler üzerine yöneltilecek ve Cumhuriyet Hükümetine ayaklananlar şiddetli darbeler indirilecektir. Kıyı ahalisi gibi, Cumhuriyete sadakatlerini ve asilere muhalefetlerini fiilen gösterecek ve ispatlayacak olan masum halkın bu şiddetli darbelerden korunması istenmektedir. Bu sebeple ayaklanmaya fiilen muhalif olan köylerin derhal en yakın sivil ve askeri Cumhuriyet memurlarına başvurarak ayaklanmayla ilgili olmadıklarını ve gönüllü hizmete hazır oldukları bildirmeleri lazımdır. Düşman parası ile satın alınmış asi reislerinin kışkırtıcılık ve bozgunculuklarına bilmeyerek katılmış olan köyler ahalinin ve hatta kışkırtıcı asi reislerini yakaladıkları

³⁹ Hızır Göktaş, *Kürtler İsyân- Tenkil*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1991, s.63; “tavriri sükûn Kanunu” <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c015/b069/tbmm020150690132.pdf> (çevrimiçi) 15.06.2012

⁴⁰ “Tavriri sükûn Kanunu” <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c015/b069/tbmm020150690132.pdf> (çevrimiçi) 15.06.2012

⁴¹ Hızır Göktaş, *Kürtler İsyân- Tenkil*, s. 63.

⁴² Necmettin Hıra, *Hatıralarının İşığı altında Kadroğlu Zeki Bey'in Çalışmaları 1919-192*, Sakarya, 2006, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, s.119-120

ve cumhuriyet hükümetine teslim ettikleri takdirde, bu kandırılmış köyler halkı dahi kurtarmış olurlar.(...)”

Tehdit ve korku unsuru taşıyan bu bildiri, 9 Mart 1925 yılında isyan bölgesindeki bütün il, ilçe ve en küçük köylere dahi gönderilmişti.⁴³ Bu bildiri neticesinde bazı aşiretleri bu isyandan uzak tutmayı başardılar. 7. Kolordu Komutanın girişimleri sonu-cunda, Mardin, Midyat, Savur, Nusaybin, Cizre dolaylarındaki Balli, Dekorikiki, Halcan, Ömerkan, Hogibe aşiretleri; 2. Tümen Komutanı ve Bitlis valisinin girişimleri sonucunda Siirt ve Bitlis yörelerindeki aşiretler; Elazığ ve havalisi komutanın yardımı ile Dersim dolaylarındaki aşiretler Şeyh Said önderliğindeki bu isyana katılmadılar.⁴⁴

Hatta aşiretlerin büyük çoğunluğu, hükümet taraftarı olduğunu göstermek için isyancılar ile mücadele etme yolunu seçmişti.

2. Kürtlerin ve Şeyh Said'in Karakteri

Kişilik, kişinin doğuştan getirdiği özellikleri genler ile sonraki nesillere aktarmasıdır. Kişilerin ve kişiliklerin gelişme düzeyi toplumların gelişme düzeyleriyle orantılı olarak ve bizzat bu gelişme düzeyleriyle paralel ve bu gelişim tarafından belirlenir. Kişilerin rolü, toplumdan sonra gelecek olan bir evrede ortaya çıkacak ve ağırlığını duyuracaktır.⁴⁵

Ehmede Xani eğer biz Kürtlerinde bir padişahı olsaydı ve Allah o padişaha taç layık bulsaydı o padişaha tayin edilmiş olsaydı bir taht o zaman da açılacaktı bize yepyeni bir baht, der.⁴⁶ Diyerek aslında Kürtler'in yapılarının uysal yöneticilerine sadık olduğunu dile getirir.

Kürtler bir lider yönetimi altında toplanmasını, tek başına yaşamaya yeğ tutmuşlardı. Bu lidere öteden beri gelenek ve görenekler çerçevesi içinde değişmez saygı gösterirler. Başlarındaki liderlerin isteğini yerine getirirken, bunların sonucunda kendilerine gelebilecek zararları göz önüne almazlar. Kürtler arasında yaşamış ya da bizzat onların yaşayışlarını incelemeye gitmiş bu konu da birçok kitap yazmış bulunan doğa bilimciler Kürtler'in sahip oldukları ahlak ve insanlık niteliklerinden kıvançla söz etmişlerdi. Diyarbekir bölgesinde 1925 yılında Şeyh Said önderliğinde Kürt hareketi başlamıştı aradan geçen zaman içerisinde bu hareket hakkında doğru yargıya varabilmek mümkün olmadı. Çünkü bu harekete nelerin neden olduğu, hangi etkenlerin rol oynaması ile olduğunu kesin bir biçimde öğrenilemedi. Nedenler ne

⁴³ Hıdır Göktaş, *Kürtler İsyan- Tenkil*, s.66

⁴⁴ Midyat ilçesinde isyanın bastırılmasında önemli rolleri olan Cımo Aşireti yardım amaçlı askerlerini yolladığı bilinmektedir. Bkz: Hıdır Göktaş, *Kürtler İsyan- Tenkil*, s.67

⁴⁵ Ali Frat, *Kürdistan'da Kişilik Sorunu C.1*, Melse Yayınları, İstanbul, 1992, s. 25-26

⁴⁶ Ehmede Xani, Mem û Zin, çev. Kadri Yıldırım, Avesta Yayınları, İstanbul, 2010, s. 153

olursa olsun, hiç kuşku yok ki bu hareketin sonucu yürekleri kanatmış, insan vicdanını sızlatmıştır. Gerçi Türk hükümetinin ve ulusunun da kaybı olmuştur.⁴⁷

Şeyh Said'e ait olduğu düşünülen 10 adet fotoğraf vardır. N. Fazıl, Şeyh Said'i güzel yüzlü, derin gözlü, tatlı bakışlı, kuvvetli bir yapıya ve heybetli bir yapıya sahip, 60 yaşında fakat görünüşü genç bir kimsedir. Beyaz ve uzun bir sakalı, sünnete tam uygun kırkık bıyıkları vardır. Gözleri sürmeli ve sarığı sağ kenarından püskülkari sarkıktı şeklinde tasvir eder.⁴⁸

Yaşar Kalafat, Necip Fazıl'dan aldığı alıntı da Şeyh Said ile ilgili şunları anlatır:

“ Yazar konuya kendisine şu soruyu sorarak başlamaktadır: hareketine, devlete karşı silahlı isyan süsü verilen ve böyle bir süs verilmesi için gerekli her şartı fazlasıyla misallendiren Şeyh Said ve etrafı birer din mazlumu kabul edilebilir mi? Şeyh Said'in dini otorite ile ağalık nüfuzunu Nakşibendilik Şeyhliğinde birleştirerek kendisine büyük nüfuz sağlamış olmasına rağmen ve bilgisinin sathi olduğunu belirtmektedir. “medreseler kapatıldı. Din ve Vakıflar Nazırlığı kaldırıldı. Din tedrisatı Maarife bağlandı. Gazetelerde bir takım dinsiz muharrirler Peygamber efendimize dil uzatmaya cüret ediyorlar. Ben bugün elimden gelse, bizzat dövüşmeye başlar ve dinin yükseltilmesine gayret ederim” Necip Fazıl'a göre bu dönemde olay sadece bir rejim küskünlüğüdür. Şeyh Said halkı küskünlüğe davet etmekten ziyade, halka sabır ve katlanma telkin etmektedir.”⁴⁹

Şeyh Said karakter olarak yumuşak huylu olduğunu dile getirenler olduğu gibi, canlı tanık ile yapılan mülakatta kendisinin bir an önce savaşa girilmesi gerektiği yönünde olduğunu iddia edenlerde vardı.⁵⁰

4. İngiliz Desteği Var Mı, Yok Mu?

Kurtuluş savaşı sona ermesinden Lozan gibi önemli bir zaferle dönen Türk Hükümet yetkilileri ardında bıraktığı bazı çözümsüzlükler, Cumhuriyet Hükümetinin bu çözümsüzlükleri bir an önce kendi politikası doğrultusunda çözmeye çalışmıştır. Siyasi, kültürel, ekonomik kalkınmayı birlikte gerçekleştirmeyi hedefleyen Türkiye'nin bu çözümsüzlükleri gidermesi gerekmektedir. Lakin iki kolu da olmayan adam

⁴⁷ M. Emin Zeki, Kürdistan Tarihi, Beybun Yayınları, Ankara, 1992, s.146-147

⁴⁸ Necip Fazıl, Kısakürek, *Son Devrin Din Mazlumlari*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1974, s.35

⁴⁹ Yaşar Kalafat, Bir Ayaklanmanın Anatomisi: Şeyh Said İsyanı, Asam Yayınları, İstanbul, 1992, s.107-108.; Şeyh Said'in amacı devlet rejimi yıkmaya yönelik olmadığı görülmekteydi ancak isyana destek veren aşiretlerin hem silah açısından zengin olması hem de mermilerinin kendi üretmeleri isyanı kontrol altına almakta zorluk çeker hale getirmişti.

Bkz. http://seyhsaid.bravehost.com/Dava_Dergisi/dava_seyh_said_kiyaminin_canli_sahidi_2.htm Çevrimiçi, Erişim Tarihi 22.05.2012, Dava Dergisi - Sayı 28 - Temmuz 1992. ;Canlı şahidin bildirdiklerine göre Az aşireti en kuvvetli olan silah açısından ve nüfuz bakımından zengin bir özelliğe sahip olduğunu dile getirir.

⁵⁰ http://seyhsaid.bravehost.com/Dava_Dergisi/dava_seyh_said_kiyaminin_canli_sahidi_2.htm Çevrimiçi, Erişim Tarihi 22.05.2012 , Dava Dergisi - Sayı 28 - Temmuz 1992, s. 16

nasıl dışa bağımlı ise Misak-ı Milli ile dışarda kalan yerlerin olması Türkiye içinde önemli bir eksiklik idi. Düşman değiştirme politikasına göre: daha önce düşmanın olan kişi ve devleti kendi dostun gibi göstererek başka bir zümre ya da devleti düşman olarak göstermeye çalışır. Var gücüyle kamuoyu oluşturur.

Tartışmalı olan Kürt isyanının ardında İngiliz entrikalarının olduğu yönündeki suçlamalar sıkça yinelenmiş ve büyük kesimler tarafından kabul görmüştü. Bu suçlamaların ilkinin ortaya atan tarafın Türk Hükümeti olduğu ancak daha sonra çeşitli kaynaklar da bu hataları tekrarlayarak işlemesi bu suçlamaların yaygın geçerlilik kazanmasına sebebiyet vermiştir. Bazı tarihçilere göre Mustafa Kemal, bir kızgınlık esnasında İngilizleri isyanın ardında olmak ve isyancılara silah ve malzeme sağlamakla suçladığı iddia edilir. Bu İddiaların benzeri Büyük Millet Meclisi'nde de devam etmişti. O yıllarda İngiltere Türkiye'ye zarar vermek için Kürtleri kullanmıştı. Cihan harbinde, Türkiye'yi sırtından vursunlar diye Kürtleri ayaklandırmak için ajanlarını Lawrence ve Noel'i göndermişti. Sevr antlaşmasına göre ayrı bir devlet sözü vermişti. Aşiretleri kışkırtan ve onları silahlandıran ajanlar yine ordaydı, şeklinde fikirler de söylenmiştir.⁵¹

Şeyh Said, o dönemde özellikle Dersim ve Muş Beylerini kendi tarafına çekmeye çalışıyordu. Eğer Şeyh Said bu teşebbüslerini daha önce Kürdistan'ın Bağımsızlığı adına girişmiş olsaydı, ayaklanmayı Dersim ve Muş'a ulaştırması muhtemeldi. Fakat ayaklanmanın gayesi dini kurtarmak ve özellikle Osmanlı Halifeliğini yeniden kurmak şeklinde gösterilince, Genç ve Diyarbakir dışında bulunan ve Şeyh Said'in manevi nüfuzu altında bulunmayan Kürt aşiretlerine, ayaklanma cazip gelmedi.⁵²

Mustafa İslamoğlu'nun isyan için Şeyh Said kıyamı İslami bir kıyam olduğu gün gibi ortada iken, bu gerçeği Müslüman olmayan birçok kişi itiraf etmişken, ne hikmetse kimi Kemalist yazarlar ve Kürt milliyetçileri, onu 'ulusal-ulusçu' bir kıyam gibi gösterme gayretine girmişlerdir. Kürt milliyetçilerin bu yolu seçmelerinin sebebi meseleyi saptırıp ideolojik malzeme olarak kullanmaktır. Kemalistlerin bu düşünceleri Seyyid Abdulkadir'in liderliğindeki Kürt Teali Cemiyeti'ni göstermişlerdir. Oysa savunmaları alındığı vakit kendisine sorulan Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza'yı tanım mısın? Verilen yanıt işe: "Allah şahid, Şeyh Said'i tanımam. Oğlunu da yeni tanıdım." der. Dönemin savcısı davalarının ne olduğu sorulduğu vakit bu konuda ayrı şeyler yazılmış, bir iddia Kürdistan davası olduğu, Kürt hükümeti olduğu bir iddia da kesinlikle bağımsız bir Kürt devleti değil, şeriatın yaşamasını arzulamıştım dediği Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yazar.⁵³

⁵¹ Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, çev. İsmail Çeken-Alper Duman, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s.407

⁵² Yalçın Küçük, *Kürtler Üzerine Tezler*, s.296

⁵³ Mustafa İslamoğlu, *Şeyh Said Ayaklanması*, Denge Yayınları, İstanbul, 1991, s.64-66

İngiliz oyunları neticesinde ortaya çıktığı iddia edilen isyana bir tekzip de şu şekildedir: “Bu türden iddialar da gerçeğe uygun değildir. Bu bağlamda TPCF (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası) Erzurum mebusu Rüştü Paşa 26 Şubat 1925 tarihinde basına verdiği söyleyiş de: dış müdahale iddiasına gelince, ben bu iddiayı kesinlikle tutarsız sayıyorum. Çünkü Genç ve Muş, sınırdan oldukça uzakta bulunur. Ayaklanmacılar, dışardan gelecek desteğe güvenmiş olsalardı, onların sınır boyu bölgelerde eylemde bulunmaları ve Türk yönetiminin mevcut olmadığı bu bölgelerin aşiretiyle birleşmeleri gerekecekti.”⁵⁴ Kısaca yazarın belirttiği gibi dış kışkırtmalar değil, ülke içinde sürekli eylemde bulunan etkenler sonucunda patlak vermişti.

İngiltere'nin Şeyh Said isyanına destek verdiği dair iddiaların bir diğer dayanağı ise İngiliz silah fabrikalarından Şeyh Said'e silah kataloglarının gelmesidir. Her ne kadar Mete Tunçay, İngiliz silah fabrikalarından katalog gelmiş olması doğruysa bile İngiliz hükümetinin resmi politikasının bu yönde olduğunu kanıtlamaz. Kapitalist dünya da özel girişimin elinde olan uluslararası silah ticaretinin hükümet denetimi altına sokulma çabaları çok yeni olduğu görüşündedir.⁵⁵ Uğur Mumcu, o dönemde silah şirketlerinin hükümetten bağımsız davranamayacaklarını savunmaktadır.⁵⁶ Oysa Şeyh Said'in ifadesine bakacak olursak, ne içerden ne dışardan bizi kışkırtanlar yoktur. Dışardan kastım yabancılardır. İngiltere'nin Kürt sorununa karşı genel ilgisi gereği ayaklanmayı yakından izlediği fakat destekleyici bir tutumdan da kaçındığı tespit edildiği söylenebilir. İngiliz silah katalogunun gelmiş olması Şeyh Said'in İngilizlerin adamı olduğuna tespit için yeterli değildir. Türkiye dönemin şartlarına göre içerde ve dışarda isyan farklı anlatılmıştı. Dışarda bunun bir Şeriat mücadelesi olduğu söylenirken bu şekilde inandırılmış, içerde ise bunun bir Kürt Milliyetçiliği isyanı olduğu dile getirilmiştir.⁵⁷

İngiliz Dışişleri Bakanlığı Arşiv belgelerini incelemiş olan Ömer Kürkçüoğlu, isyanda İngiltere'nin kesin rolünün ortaya koyacak bir belgeye rastlamadığını, İngiltere'nin Kürt sorununa karşı genel ilgisi gereği, ayaklanmayı yakından izlediği; fakat destekleyici bir tutumdan da kaçınmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.⁵⁸ Ömer Kürkçüoğlu sözlerinin devamında;

“İngiliz çıkarlarıyla tam bir paralellik arz eden İsyana hakkında, İngilizlerce organize edildiğine ya da fiilen desteklendiğine dair kesin kanıtlar bulunamamıştır. Bu durum devrin Başbakanı İsmet İnönü tarafından, Şeyh Said İsyanını doğrudan

⁵⁴ Celile Celil, *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, s.165-167

⁵⁵ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması(1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara, 1981, s.130

⁵⁶ Safiye Dündar, *Türkiye'de Kürt Sorunu ve Azınlık Tartışması*, Ankara, 2006, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, s. 122

⁵⁷ Mustafa İslamoğlu, *Şeyh Said Ayaklanması*, s.201-203

⁵⁸ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması(1923-1931)*, s.131; İngiltere desteğini eğer Diyarbakır alındığı takdirde silah yardımı yapacağı söylenmekte idi.

doğruya İngilizlerin hazırladığı veya meydana çıkardığı hakkında kesin deliller bulunamamıştır, şeklinde ifade edilirken; Yaşar Kalafat da bu konuda çeşitli iddialar ortaya atılmışsa da İngiltere'nin isyandaki yeri hakkında belgelere dayalı kesin bilgiler ortaya konulamamaktadır.”⁵⁹

Buna karşılık Irak'ta bir rapor hazırlayan İngiliz Dış işleri şunları belirtmişlerdir:

“ Kendilerinden o kadar emindirler ve duyguları o kadar güçlüdür ki bir istisna dışında hepsi Irak'taki iş önerilerini reddetmişler ve İngilizlerden ve diğerlerinden hiçbir yardım emaresi görülmemesine rağmen hareketi geliştirebilmek için ne verebileceklerse onu vermek üzere ülkelerine dönmüşlerdir.”⁶⁰

Görüldüğü gibi bir iddia ortaya atmak kolaydır, bu iddia elle tutulur belgeler ile desteklenmesi müddetçe geçersizliği apaçaktır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve isyan ile ilişkisini ortaya nasıl atıldığını inceleyecek olursak, 1924 yılında mecliste bazı muhalif mebuslar tarafından kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adıyla bir muhalefet partisi kurulmuştu. CHF ile karşılaştırıldığında programlarındaki temel fark gelenek, din ve taşra gibi geçmişin simgelerine gösterdiği ılımlı tavrıdır.⁶¹ TCF sıra dışı bir parti değildi. CHF'ye karşı âdem-i merkezîyetçiliği güçler ayrımını, devrimci değişimden çok evrimci değişimi ve liberal ekonomiyi savunan fırka batıcı/modernist ve seküler bir partiydi.⁶²

Ulusal Kurtuluş Savaşı liderleri arasındaki kesin olarak bölünmenin olduğu dönem II. Meclis, cumhuriyetin ilk demokrasi deneyimi olarak kabul ettiğimiz ilk muhalif parti- Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası- kurulduğu dönemdi.⁶³ Partinin kurucuları arasında Ali Fuat, Kazım Karabekir, Adnan Adıvar, Rauf Orbay gibi önemli şahsiyetler bulunmakta idi.⁶⁴

Şark İstiklal mahkemesinde, ayaklanmayı dolaylı olarak kışkırtmak suçlamasıyla yargılananlar arasında, TCF Urfa Katib-i mesulü emekli Yarbey Fethi Beyin olması ve isyancılar arasında bu parti üye kartlarının bulunması isyan ile münasebetinin olduğunu güçlendirmiş ve parti kapatılmıştı.⁶⁵ Şeyh Said isyanından sonra çıkarılan

⁵⁹ Safiye Dünder, *Türkiye'de Kürt Sorunu ve Azınlık Tartışması*, s.123

⁶⁰ Cemil Gündoğan, *1924 Beytüşşebap İsyanı ve Şeyh Sait Ayaklanmasına Etkileri*, s.166

⁶¹ Partinin din ile ilgili maddesi şöyledir: “ Madde.6 Fırka efkâr ve itikad-ı diniyyeye hürmetkârdır.” Bkz: Nevin Yurdsever Ateş, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1994; partinin kuruluşunda programında belirtilen bu madde partinin isyan ile bağlantısının oluşmasına sebebiyet vermiş. İlerde kapatılmasına da sebebiyet verecekti.

⁶² Mesut Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s.125

⁶³ Nevin Yurdsever Ateş, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s.105

⁶⁴ Güzide Filiz Tuzcu, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Antalya, 2006, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, s. 45

⁶⁵ Güzide Filiz Tuzcu, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Bkz: Ek-7.

İstiklal mahkemeleri kanunu gereğince parti kapatılması ile uzun yıllar sürecek olan tek parti dönemi başlamıştı.⁶⁶

Sonuç

Orta Asya'dan Anadolu'ya başlayan göçten itibaren burada bir düzen kuran milletler, Müslüman devletler ile kaynaşmasından sonra önemli değişimler yaşadıkları bilinmekteydi. Bu topraklarda yalnız bir topluluk yaşamayıp, Mezopotamya topraklarının verimliliğinden dolayı çeşitli milletler de Mezopotamya'ya da varlığını sürdürmüştü. Osmanlı Devleti ile İslam kimliği altında birleşen bu milletler genç Türkiye Cumhuriyeti'nde Türk kimliği altında birleştirilmek istenmişti.

Anadolu insanının alışkanlığını bir anda değiştirmek kolay olmayacağı kesin idi. Osmanlı kimliğini bir kenara bırakıp Atatürk ilkeleri ve devrimleri ile çağdaş bir medeniyet seviyesine ulaştırma cabaları bazı kesimlerce hemen kabul edilmesi mümkün değildi. Kemalist hükümetin bu tepkilerin oluşacağını bildiği için cumhuriyetin ilanından sonra kurulan Terakkiperver Fırkası, CHF kanadında korkuların meydana gelmesine neden olmuştur. Çünkü kurulmasından sonra bazı yerlerde milletvekili çıkarırken fırkaya katılanlarda az değildi. Fırkanın dini inanışlara saygılı maddesi CHF'nin daha sonra gelişecek olan Şeyh Said isyanı ile bağlantısı olduğunu ortaya çıkarmak için bir gerekçe olarak sunulacaktır.

Musul sorunundan kaynaklı olarak Şeyh Said isyanının İngiliz destekli olduğu dile getirilmiş ve bunun için kamuoyu oluşturulmuştu. Bir olayın gelişimi dış destekli olduğu savunulduğu zaman bunun çok güçlü deliller ile gösterilmesi gerekir, lakin Türkiye de yazılan yazıların büyük çoğunluğuna baktığımız vakit dış destekli denilip bunun birinci elden kaynaklarına bakmadan araştırma eserlerine dayandırılarak söylenmesi bu olayın doğruluk payını düşürmektedir.

Şeyh Said isyanı ilk çıkış zamanında halifeliğin kaldırılmasına tepki olarak ortaya çıkmıştı. Lakin kendisine katılan kuvvetler sadece İslamiyet için savaşanlar değildi. Bağımsız bir Kürt Devleti kurmak isteyenlerde çoğunlukta idi. Şeyh Said isyanından bölgede meydana gelecek olan Kürt isyanları Şeyh Said isyanının devamı niteliğinde ve Kürt Devletinin bağımsızlığı için yapılan mücadeleler olarak gösterilmeye çalışılmıştır.

Sonuç olarak Kemalist kadronun, Doğu bölgelerindeki aşiretlere, dini zihniyetlerine aykırı olması ve menfaatlerine dokunmasından dini karakterli bir patlamaya neden olmuştur. Kürtçülüğü ideoloji olarak kabul eden bazı gruplar isyanı şekil değiştirme yoluna girmişlerdi. İngilizlerde bölgenin stratejik konumundan kaynaklı olarak yakın-dan takip edilmişti. Şeyh Said nüfuzunu da kullanarak Doğu da önemli bir kuvvet toplamış ve Şeyhlik müessesesi Doğu bölgelerinde önemli bir konumu olan

⁶⁶ Osman Okyar- Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Fethi Bey'in Anıları*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1997, s. 7-8

ve halk arasında saygı bulan bir kurumdu. CHF'nin doğu da daha teşkilat kuramaması ve devrimlerini halk tabanına götürememesi halkın devrimlere tepki göstermesi kaçınılmaz olmuştur.

Kaynakça

- Abdi İpekçi, *İnönü Atatürk'ü anlatıyor*, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2004
- Adem Karataş, *Şeyh Said, Sena Basımevi*, Konya, 1993
- Ahmet Süreyya Örgüevren, *Şeyh Said İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi*, Temel Yayınları, İstanbul, 2002
- Ali Fırat, *Kürdistan'da Kişilik Sorunu C.1*, Melse Yayınları, İstanbul, 1992
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (haz. Ali Sevim-İzzet Öztoprak-M. Akif Tural), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006
- Behçet Cemal, *Şeyh Said İsyanı*, Sel Yayınları, İstanbul, 1995
- Bilal N. Şimşir, *Kürtçülük II*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009
- Celile Celil, vd. *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, çev. M. Aras, Peri Yayınları, İstanbul, 1998
- Cemil Gündoğan, *1924 Beytüşşebap İsyanı ve Şeyh Said Ayaklanmasına Etkileri*, Komal Basın Yayın Dağıtım, İstanbul, 1994
- Güzide Filiz Tuzcu, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Antalya, 2006, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi
- Henri J. Barkey and Graham E. Fuller, *Turkey's Kurdish Question*, Rowman & Littlefield Publishers, Cumnor Hill, 1998
- Hıdır Göktaş, *Kürtler İsyan- Tenkil*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1991
- İsmail Beşikçi, *Kendini Keşfeden Ulus Kürtler*, Yurt Kitap Yayınevi, İstanbul, 1993
- M. Emin Zeki, *Kürdistan Tarihi*, Beybun Yayınları, Ankara, 1992
- Mehmet Bayrak, *Kürtler ve Ulusal- Demokratik Mücadeleleri*, Özge Yayınları, Ankara, 1993
- Mehmet Pamak, "Kürt Sorununun İslami Bakış Açısıyla Tahlili", *Kürt Sorunu ve Müslümanlar*, İstanbul 2006
- Mesut Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999
- Mete Tuncay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde TEK-PARTİ YÖNETİMİ'nin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayıncılık, Ankara, 1981
- Metin Toker, *Şeyh Said ve İsyanı*, Akis Yayınları, Ankara, 1968

- Murat Deniz, Türk Basınında Şeyh Said İsyanı, Elazığ, 2007, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi
- Murat Turan, CHP'nin Doğu'da Teşkilatlanması(1923-1950), Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2011
- Mustafa İslamoğlu, Şeyh Said Ayaklanması, Denge Yayınları, İstanbul, 1991
- Mustafa Kemal Eskişehir-İzmit Konuşmaları, Kaynak Yayınları, İstanbul 1993
- Necip Fazıl, Kısakürek, Son Devrin Din Mazlumları, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1974
- Necmettin Hıra, Hatıralarının Işığı altında Kadiroğlu Zeki Bey'in Çalışmaları 1919-192, Sakarya, 2006, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi
- Nevin Yurdsever Ateş, Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1994
- Osman Okyar- Mehmet Seyitdanlıoğlu, Fethi Bey'in Anıları, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1997
- Paris Kürt Enstitüsü, Uluslararası Paris Kürt Konferansı 14-15 Ekim 1989, İstanbul, 1992
- Robert Olson, Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı, çev. Bülent Peker- Nevzat Kırac, Özge Yayıncılık, Ankara, 1992
- Safiye Dünder, Türkiye'de Kürt Sorunu ve Azınlık Tartışması, Ankara, 2006, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi
- Selman İlıkan- Faruk İlıkan, Ankara İstiklal Mahkemesi, Simurg Yayınları, İstanbul, 2005
- Serdar Mutçalı, El Mu'cem el- Arabi el- Hadis, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995
- Şerafettin Turan, Türk Devrim Tarihi, 3/1Bölüm, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1995
- TBMM Gizli Celse Zabıtları,c.III,22 Temmuz 1922 Oturumu
- Uğur Mumcu, Kürt- İslam Ayaklanması, Tekin Yayınevi, Ankara, 1991
- Wadie Jwaideh, Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi, çev. İsmail Çeken-Alper Duman, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999
- Yalçın küçük, Kürtler Üzerine Tezler, Dönem Yayınları, İstanbul,1990
- Yaşar Kalafat, Şeyh Said İsyanı, Asam Yayınları, İstanbul,1992
- Yeryüzü Dergisi*, 15 Nisan 1922

Elektronik Siteler

http://seyhsaid.bravehost.com/Dava_Dergisi/dava_seyh_said_kiyaminin_canli_sahidi_2.htm Çevrimiçi, Erişim Tarihi 22.05.2012, Dava Dergisi - Sayı 28 - Temmuz 1992

<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c015/b069/tbmm020150690132.pdf> (çevrimiçi) 15.06.2012